

Wieliczka, 04.09.2021

Prof. dr hab. Sławomir Kadrow

Instytut Archeologii

Uniwersytet Rzeszowski

ul. Moniuszki 10

35-015 Rzeszów

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Stanisława Wilka

pt.

Adaptacja zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na wyżynie małopolskiej,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Marka Nowaka prof. UJ na Wydziale Historycznym
Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Mgr Stanisław Wilk napisał rozprawę doktorską pt. *Adaptacja zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na wyżynie małopolskiej* w Instytucie Archeologii na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 2021 roku. Jej promotorem jest dr hab. Marek Nowak, prof. UJ.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów w kilku przypadkach podzielonych na liczne podrozdziały. W kolejności występowania należy wymienić: I. Wstęp, II. Układ i metodologia pracy, III. Młodsze kultury naddunajskie na obszarze Małopolski, IV. Cmentarzysko kultury lubelsko-wołyńskiej na stan. 2 w Książnicach, V. Wczesny eneolit Wyżyny Małopolskiej na tle ówczesnych zjawisk i ugrupowań kulturowych wschodniej części Europy środkowej i Półwyspu Bałkańskiego, VI. Schemat adaptacji zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na Wyżynie Małopolskiej w 2 poł. V i w 1 poł. IV tys. BC, VII. Podsumowanie, VIII. Bibliografia i IX. Wyka

rycin i tabel. Zdecydowanie najobszerniejsze są rozdziały IV i V. Praca liczy 850 stron, w tym 418 rycin i 23 tabele.

Mgr Stanisław Wilk napisał, że jego „celem jest rozpoznanie kierunków, siły i chronologii oddziaływań kulturowych, wywodzących się z zakarpaccich centrów cywilizacji epoki miedzi, jak również określenie stopnia ich recepcji w młodszych kulturach naddunajskich na obszarze Wyżyny Małopolskiej” (rozdział I).

Następnie przybliżył terminologię odnoszącą się do epoki miedzi, stosowaną w różnych krajach Europy (chalkolit, eneolit, epoka miedzi; rozdział). Zaprezentował też kilka koncepcji pojmowania tej epoki, od tych wysuwających na pierwszy plan kryteria surowcowe, po te kładące nacisk na zagadnienia społeczno-kulturowe (rozdział I.1). Przedstawił problemy chronologii i periodyzacji epoki (rozdział I.2).

W dalszej części Wstępu Doktorant opisał szczegółowo zakres terytorialny pracy, określając go krótko w konkluzji jako „Wyżynę Małopolską z przyległościami” (rozdział I.3). Potem zajął się założeniami, celem i hipotezą badawczą pracy (rozdział I.4), by w końcu podziękować licznym archeologom za pomoc w realizacji tego zadania badawczego (rozdział I.5).

W drugim, krótkim ale ważnym rozdziale Autor opisał układ oraz metodologię pracy (rozdział II). W kolejnym rozdziale (III) zajął się prezentacją młodszych kultur naddunajskich na terenie Małopolski. Jako pierwsza została scharakteryzowana grupa pleszowsko-modlnicka (rozdział III.1), potem kultura malicka (rozdział III.2), grupa wyciąsko-złotnicka (rozdział III.3), a w końcu kultura lubelsko-wołyńska (rozdział III.4). W ramach tego rozdziału wydzielono kilka podrozdziałów: historię badań (podrozdział III.4.1), kształtowanie się poglądów na genezę, chronologię i periodyzację tej kultury (podrozdział III.4.2), historia badań nad jej ceramiką (podrozdział III.4.3), krzemieniarstwo (podrozdział III.4.4), zabytki miedziane i kwestia metalurgii miedzi (podrozdział III.4.5) i obrządek pogrzebowy (III.4.6).

Czwarty, bardzo obszerny rozdział zawiera wszechstronną prezentację cmentarzyska kultury lubelsko-wołyńskiej na stanowisku 2 w Książnicach (rozdział IV). Jest on podzielony na liczne podrozdziały poświęcone: położeniu i charakterystyce geomorfologicznej (podrozdział IV.1), historii badań (podrozdział IV.2), katalogowi grobów (podrozdział IV.3), zabytkom miedzianym (podrozdział IV.4) z licznymi podkategoriami (biżuteria, narzędzia i broń), ceramice (podrozdział IV.5) z licznymi rodzajami naczyń (czarki, amfory, garnki, misy

itd.), zależnościom przestrzennym i demograficznym (podrozdział IV.6) oraz chronologii absolutnej i względnej cmentarzyska (podrozdział IV.7).

Najobszerniejszy, piąty rozdział poświęcony jest wczesnemu eneolitowi Wyżyny Małopolskiej na tle ówczesnych zjawisk i ugrupowań kulturowych wschodniej części Europy środkowej i Półwyspu Bałkańskiego (rozdział V). Wśród podrozdziałów wyróżniają się następujące: zabytki miedziane (podrozdział V.1) z podrozdziałami: historia badań nad najstarszą metalurgią miedzi w Europie środkowo-wschodniej i na Bałkanach (podrozdział V.1.1) biżuteria (podrozdział V.1.2), narzędzia i broń (podrozdział V.1.3), Analizy metaloznawcze wybranych zabytków miedzianych kultury lubelsko-wołyńskiej i grupy wyciąsko-złotnickiej z Wyżyny Małopolskiej (podrozdział V.1.4).

Kolejnym ważnym podrozdziałem rozdziału piątego jest ceramika (podrozdział V.2). z podrozdziałami: geneza i chronologia ornamentu wiszących trójkątów w kulturze lubelsko-wołyńskiej (podrozdział V.2.1), garnki w kulturze lubelsko-wołyńskiej; geneza i chronologia (podrozdział V.2.2), ceramika naczyniowa kultury lubelsko-wołyńskiej i grupy wyciąsko-złotnickiej; podobieństwa i różnice (podrozdział V.2.3) i mleczniki (podrozdział V.2.4).

Potem prezentowane są zagadnienia chronologii (podrozdział V.3) z podrozdziałami: chronologia absolutna kultury lubelsko-wołyńskiej na Wyżynie Małopolskiej (podrozdział V.3.1), chronologia absolutna grupy wyciąsko-złotnickiej (podrozdział V.3.2), w poszukiwaniu początków eneolitu na Wyżynie Małopolskiej (podrozdział V.3.3) i chronologia absolutna kultury lubelsko-wołyńskiej w Polsce południowo-wschodniej (podrozdział V.3.4).

W dalszej części piątego rozdziału poruszane są problemy obrządku pogrzebowego (podrozdział V.4) a w nim m.in.: obrządek pogrzebowy kultury lubelsko-wołyńskiej; kluczowe zagadnienia (podrozdział V.4.2), obrządek pogrzebowy grupy wyciąsko-złotnickiej; kluczowe zagadnienia (podrozdział V.4.3), obrządek pogrzebowy kultury jordanowskiej w świetle badań cmentarzyska na stan. 10/11/12 w Domasławiu (podrozdział V.4.4), obrządek pogrzebowy kultury brzesko-kujawskiej w świetle badań stan. 1 w Osłonkach (podrozdział V.4.5), obrządek pogrzebowy ugrupowań środkowej epoki miedzi z Kotliny Karpackiej (podrozdział V.4.6) i wreszcie obrządek pogrzebowy kultury lubelsko-wołyńskiej i grupy wyciąsko-złotnickiej na tle pozostałych ugrupowań wczesnoeneolitycznych z ziem polskich i kultur środkowej epoki miedzi z Kotliny Karpackiej (podrozdział V.4.7).

Merytoryczną część pracy zamykają rozdziały: Schemat adaptacji zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na Wyżynie Małopolskiej w 2 poł. V i w 1 poł. IV tys. BC (rozdział VI) i Podsumowanie (rozdział VII). Składnikami aparatu naukowego pracy są: Bibliografia (rozdział VIII) i Wykaz rycin i tabel (rozdział IX).

Już na wstępie moich uwag chcę podkreślić, że przesłana mi do oceny praca jest bardzo dobra i należy do najlepszych pisanych w ostatnich latach, poświęconych nie tylko epoce miedzi w Polsce. Nie przeczy temu jej skomplikowana i wielopoziomowa struktura. Znajduje ona bowiem uzasadnienie w złożonym i wielowątkowym sposobie prezentacji materiałów, jak i w podobnego typu argumentacji oraz wnioskowaniu.

Nie uważam również by klasyfikacje zabytków (szczególnie ceramiki) w dysertacji były niewłaściwie skonstruowane. Odwrotnie, to duże osiągnięcie. Natomiast uważam, że dla zwiększenia efektywności procesu analitycznego wszystkie klasyfikacje i to w każdym ich elemencie powinny mieć postać numeryczną. Pozwoliłoby to na pełne zastosowanie różnego typu analiz matematycznych, czyli sformalizowania i kwantyfikacji procesu analitycznego, np. w postaci pakietu analiz sieciowych, gdyby Doktorant lub jego kontynuatorzy zechcieli je użyć w przyszłości w miejsce tradycyjnych, zhumanizowanych metod komparatystycznych.

Do oczywistych - ale wcale niezbyt często spotykanych - zalet recenzowanej pracy należy z reguły prawidłowe odczytywanie treści i sensu przywoływanych i poddawanych krytyce prac i poglądów innych autorów. Nie bez znaczenia jest też kulturalny, pozbawiony zacietrzewienia i belferskiego tonu styl dyskusji i krytyki, który cechuje Doktoranta. Szukając merytorycznych rozwiązań, unika on jednocześnie ataków *ad personam*.

Recenzowana dysertacja mgr Stanisława Wilka pt. *Adaptacja zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na wyżynie małopolskiej* inspiruje do naukowej dyskusji. To jedna z jej oczywistych zalet. Wiele korzyści osiągnął autor sytuując w centrum swej naukowej uwagi największe i najbogaciej wyposażone w wytworny miedziane cmentarzysko ze stanowiska 2 w Książnicach. Znajdując bogate kulturowe odniesienia do tego stanowiska w Kotlinie Karpackiej osiągnął zamierzony cel czyli nakreślił „rozpoznanie kierunków, siły i chronologii oddziaływań kulturowych, wywodzących się z zakarpackich centrów cywilizacji epoki miedzi, jak również określenie stopnia ich recepcji w młodszych kulturach naddunajskich na obszarze Wyżyny Małopolskiej”.

Osiągnięte rezultaty znakomicie wpisują się w rzeczywistą (prawidłowo rozpoznaną) sytuację kulturową we wczesnej epoce miedzi na Wyżynie Małopolskiej.

„Książnicocentryzm” i zrekonstruowana tam zależność genetyczno-rozwojowa od kultury bodrogkereszturskiej zdaje się jednak ignorować regionalizm kultury lubelsko-wołyńskiej, przede wszystkim jej osobliwości na wschód od Wisły.

Zawężenie genezy kultury lubelsko-wołyńskiej do kulturotwórczych oddziaływań bodrogkereszturskich i ludanickich nie pozwala na wyjaśnienie obecności kilku istotnych jej elementów. Z obu jednostek nie sposób wywieść pochodzenia białego, „olejnego” malowania na ceramice kultury lubelsko-wołyńskiej, głęboko odciskanych trójkątów w zdobnictwie tejże, czy też wysoce osobliwego współwystępowania wiórów poprzelomowych z retuszem rynienkowatym, typowym – poza interesującą nas jednostką - tylko dla kultury trypolskiej.

Przy okazji, oczywiste związki typologiczno-stylistyczne łączące tzw. naczynia w kształcie połowy beczułki z rożkowatymi wyniesieniami nad krawędzią wylewu w kulturze lubelsko-wołyńskiej i grupie ludanickiej wcale moim zdaniem nie przesądzają kierunku oddziaływań, tj. rzekomego wpływu tej drugiej jednostki kulturowej na tą pierwszą.

Przykłady z różnych części Europy wskazują, że nośnikiem najstarszych cywilizacyjnych idei eneolitycznych nigdy nie była ceramika. I tak np. najstarszy, najbogatszy, najbardziej twórczy i ekspansywny ośrodek epoki miedzi w postaci kultury Warna, wyróżniający się niezwykle szerokim i licznym wachlarzem specyficznych wytworów, dzielił tę samą ceramikę z całym kręgiem kulturowym Karanovo VI-Gumelnita A (por. V. Voinea 2005) i w swych intensywnych oddziaływaniach na prawie całym kontynencie europejskim nie eksportował ceramiki. Przedmiotem eksportu idei – z niewielkiego obszaru wybrzeża zachodnio-czarnomorskiego w Dobrudży - były natomiast przede wszystkim wyroby z miedzi i ze złota oraz długie wióry.

Centralny ośrodek kultury Gumelnita – z taką samą lub podobną ceramiką do kultury Warna – ulokowany nad Dunajem (Gumelnita i Pietrele) eksportował ideę wielkich, doskonale obrobionych siekier z krzemienia i z innych rodzajów kamienia oraz długich wiórów na teren cucuteńsko-trypolskiego kręgu kulturowego, jako wyznaczników nowej epoki. Nie są natomiast notowane żadne elementy ceramiczne we wspomnianym wyżej kręgu, pochodzące z terenu kultury Gumelnita. Jest to o tyle istotne, że wiele wskazuje na to, że długie wióry i retusz rynienkowaty przyszły do KL-W z kultury trypolskiej a nie bodrogkereszturskiej (brak rynienki i zbyt późna chronologia w stosunku do kultury Gumelnita).

Ośrodki kulturowe wokół Carnac i Morbihan położone na pd-zachodnim wybrzeżu Bretonii, dzieląc ceramikę kultury Castellec z interiozem, wyróżniały się eksportem idei megalitycznej oraz siekier z jadeitu na rozległe obszary Europy. Za tymi ideami nie szła jednak ceramika.

Wydaje się więc, że studia nad ceramiką odgrywać powinny mniejszą rolę w studiach nad „adaptacją zakarpackich wzorców kulturowych epoki miedzi na Wyżynie Małopolskiej” i podporządkowaną w przypadku KL-W i kultury bodrogkereszturskiej zabytkom miedzianym.

Godny podziwu krytycyzm, obecny w prawie całej pracy, wobec zastanych poglądów i ustaleń w jednym przypadku przestał całkowicie działać. Chodzi tu o element zw. *Scheibenhenkel* i jego rolę jako precyzyjnego wyznacznika chronologicznego. Funkcjonuje on jako bezdyskusyjny datownik pomimo, że nie poddano go żadnym testom weryfikującym, w przeciwieństwie do innych elementów uważanych za datujące.

Pewnym brakiem recenzowanej pracy jest wybór chronologii kultur polgarskich autorstwa Brummacka i Diaconescu (2014) i odrzucenie propozycji archeologów węgierskich (Raczky i Siklosi 2013), dla której znakomitym wsparciem są studia Stockhammera (2015) poświęcone współczesności zespołów z wczesnego okresu epoki brązu w Bawarii, uważanych w tradycyjnej archeologii za następujące po sobie. Obie, wspomniane na początku chronologie są efektem analiz dat 14C poddanych analizie bayesowskiej przy zastosowaniu programu oxfordzkiego. Różnią się natomiast założeniami *a priori*. Ci pierwsi – mówiąc w skrócie - hołdują *cultural brick theory*, ci drudzy akceptują bardziej złożony model kultury. Choćby z tego powodu mój wybór pada na model węgierski. Gdyby Doktorant zaakceptował o ten model chronologii, wtedy nie byłoby by kłopotu z paralelizacją fazy rzeszowskiej kultury malickiej i kultury lubelsko-wołyńskiej z kulturą tiszapolgraską oraz z wywodzeniem z tej ostatniej pewnych elementów czytelnych w tej pierwszej.

Można by się też zastanowić czy znaczne bogactwo wyposażenia grobów na cmentarzysku w Książnicach, większe od tego rejestrowanego w grobach kultury bodrogkereszturskiej, nie tyle było odbiciem głębokiej hierarchizacji tej społeczności, co raczej zwierciadłem heterarchii konkurujących ze sobą segmentów społecznych (rodów?) lub archeologicznym dowodem niepokoju (konfliktu) społecznego, na co wskazuje teoria analizy kulturowej Roberta Wuthnowa.

Recenzowana dysertacja mgr Stanisława Wilka pt. *Adaptacja zakarpaccich wzorców kulturowych epoki miedzi na wyżynie małopolskiej* inspiruje – jak widać - do naukowej dyskusji. To jej ważna zaleta. Jest dziełem zadziwiająco dojrzałym i konsekwentnym w realizacji wyznaczonej linii dowodzenia i rozumowania. Omija rafy naiwności. Opiera się pokusie łatwych uproszczeń. Zasługuje na wyróżnienie i nagrodę. Powinna zostać opublikowana.

Stwierdzając, iż przedłożona do recenzji rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim zgodnie art. 13 *Ustawy o stopniach i tytułach naukowych...*, zwracam się z wnioskiem do Rady Naukowej Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie o jej przyjęcie i dopuszczenie Pana Mgra Stanisława Wilka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Sławomir Kadrow